

MÜTEFEKKİR

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
AKSARAY UNIVERSITY JOURNAL of THE FACULTY of ISLAMIC SCIENCES

e-ISSN: 2148-8134 • cilt / volume: 12 • sayı / issue: 24 • Aralık / December 2025 • 527-546

Sekülerleşme Sürecinde Demografik Geçiş ve Aile

Ali BAYER*

*Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Konya/Türkiye, ali.bayer@selcuk.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-1867-5236>, doi: <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1788598>

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 22.09.2025

Kabul Tarihi: 26.11.2025

Yayın Tarihi: 15.12.2025

Hakem Değerlendirmesi:

Bu makale, en az iki dış hakem/çift taraflı kör hakem tarafından incelenmiştir.

Benzerlik taraması:

Bu makale iThenticate ile taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Etik Beyan:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

Tarafsızlık:

Yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır.

Finansman:

Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Çıkar Çatışması:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Yazar Katkı Oranı:

Çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Telif Hakkı

© Ali BAYER - I Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Öz

Batı toplumlarında ortaya çıkan ve küresel bir olgu haline dönüşen sekülerleşme dinin kurumsal, toplumsal ve bireysel önemini kaybettiği bir süreç olarak kabul edilir. Seküler değerlerin yoğunluğuna göre doğurganlık eğilimlerinde ülkeler arası farklılıklar bulunmaktadır. Asya, Afrika ülkeleri ve ABD, Avrupa ülkelerine göre yüksek doğurganlık oranlarına sahiptir. Fransız aileleri üzerine sistematik araştırmaların yapılmasıyla başlayan aile demografisi çalışmaları günümüzde artan çeşitlilikte sürmektedir. Doğurganlıktaki düşüşü açıklamak için çeşitli teoriler bulunmaktadır. Araştırma, doğurganlık olgusunu birinci ve ikinci demografik geçiş teorileri çerçevesinde ele almaktadır. Bu çalışmanın amacı toplumsal değerlerin doğurganlık davranışı üzerindeki etkilerini incelemektir. Geleneksel değerlerin hâkim olduğu birinci demografik geçiş sürecinde doğurganlık eğilimleri artarken modern-seküler değerlerin egemen olduğu ikinci geçiş döneminde doğurganlıkta azalmalar görülmüştür. Araştırmada nitel araştırma yöntemine bağlı olarak literatür taraması yapılmıştır. Doğurganlıktaki artış veya düşüş, araştırmacıların bakış açılarına göre farklı biçimlerde değerlendirilmiştir. Düşük doğurganlık bir yönüyle gelişmişliğin göstergesi ve fırsat olarak değerlendirilirken diğer yönüyle gelenekten kopuş, tehdit ve kriz gibi nitelermelerle karşılaşılmaktadır. Doğurganlığa bağlı olarak ülkelerin demografik yapısı değişmekte, göç, uyum, kültürel çatışma, kaynak paylaşımı, işsizlik gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan araştırmanın sonuçları ülkemizin demografik geleceğinin belirlenmesinde etkili olacak politikaların hazırlanmasına ve demografi olgusu konusunda araştırma yapacak olanlara katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, İkinci Demografik Geçiş, Doğurganlık, Din, Sekülerleşme.

Atıf

Bayer, Ali. "Sekülerleşme Sürecinde Demografik Geçiş ve Aile". *mütfekkir* 12/24 (2025), 527-546
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1788598>

Demographic Transition and Family in Secularization

Ali BAYER*

*Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Konya/Türkiye, ali.bayer@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1867-5236>, doi: <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1788598>

Research Article

History

Received: 22.09.2025

Accepted: 26.11.2025

Published: 15.12.2025

Referee Assessment:

This article has been reviewed by at least two external reviewers/double-blind reviewers.

Plagiarism:

This article has been scanned with iThenticate and verified to be free of plagiarism.

Ethical Statement:

This study was prepared in accordance with scientific and ethical principles.

Impartiality:

The author were not involved in any stage of the article evaluation and publication process, and the peer review process was completed in accordance with the principles of scientific impartiality.

Funding:

The author acknowledge that they did not receive any external funding to support this research.

Competing Interests:

The author declare that there is no conflict of interest.

Author Contribution Ratio:

The study was conducted by a single author.

Copyright

© Ali BAYER - | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Abstract

Secularization emerged in western societies and has become a global phenomenon and it's considered a process in which religion loses its institutional, social and individual importance. In this context, there are differences between countries according to the intensity of low fertility secular values. Asian, African countries and the United States have higher fertility rates than European countries. Family demographic studies, which began with systematic research on French families, continue today with increasing diversity. There are various theories to explain the decline in fertility. This study examines the fertility phenomenon within the framework of the first and second demographic transition theories. The aim of the research is to reveal the impacts of social values on fertility behavior. While fertility trends increased in the first demographic transition period, when traditional values dominated, decreases in fertility were observed in the second transition period, when modern-secular values dominated. In the study, a literature review was conducted based on the qualitative research method. The increase or decrease in fertility has been evaluated in different ways depending on the perspective of the researchers. According to some, low fertility is described as an indicator of development and an opportunity, on the other hand, it is encountered with descriptions such as a break from tradition, threat and crisis. The demographic structure of countries changes depending on fertility; problems such as migration, adaptation, cultural conflict and unemployment arise. In this respect, the results of the research will help prepare policies that will be effective in determining the demographic future of the countries. In this respect, the results of the research also aim to contribute to the preparation of policies that will be effective in determining the demographic future of our country and to those who will conduct research on the phenomenon of demography.

Keywords: Family, Second Demographic Transition, Fertility, Religion, Secularization.

Cite as

Bayer, Ali. "Sekülerleşme Sürecinde Demografik Geçiş ve Aile". *mutefekkir* 12/24 (2025), 527-546 <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1788598>

Giriş

Demografik dönüşüm toplumsal, bireysel, ekonomik, sosyo-kültürel vb. yönlerden ele alınan çok boyutlu bir olgudur. Nüfusun hızlı artışı ya da azalmasının sonuçlarına göre birçok ülke doğurganlık davranışlarına yönelik politikalar geliştirmektedir. Nüfus artış hızının düşük seviyelerde olduğu gelişmiş ülkeler, doğurganlığı teşvik edici politikalar üreterek doğurganlığı artırmaya çalışırken; doğurganlığın yüksek olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ise doğum karşıtı politikalarla doğurganlığı sınırlandırmayı amaçlamaktadır. Dünyanın nüfus bakımından en yoğun ülkelerinden biri olan Çin, son yıllara kadar sınırlandırıcı politikaları katı bir şekilde uygulayan ülkelerin başında gelmektedir.¹ Son yıllarda birkaç istisnası dışında dünya genelinde özellikle Avrupa'da önemli demografik değişimler görülmüştür. Bunlar arasında doğurganlıkta ciddi bir düşüş, birlikte yaşama gibi geleneksel aile yapısına ters sonuçların yaşanması, boşanmaların sebep olduğu tek kişilik hanelerin sayısında ve evlilik dışı doğumlarda artış yer almaktadır. Bu eğilimlerin yükselişi, dinin demografik davranış üzerindeki etkisinin yeniden düşünülmesini gündeme getirmektedir.²

Bireyselci yaklaşımlar özerkliği, topluluk değerlerinden ayrışmayı, kişisel zevk ve hazları ön plana çıkararak modern insana yeni bakış açıları sunmaktadır. Bireyselci eğilimlerin artışı, geleneksel kurumların yapılarında çözülmeye ve işlevlerinde daralmalara yol açmıştır.³ Geleneksel yapıda insan ve toplum hayatını bütünüyle kuşatan din, meydana gelen bu gelişmeler karşısında insanların ihtiyaç ve beklentilerini karşılamada güçlük yaşamaya başlamıştır.⁴ Özellikle batılı toplumlarda bilincin sekülerleşmesiyle birlikte din toplumun geneli için temel referans kaynağı olmaktan uzaklaşmış, bireysel bir tercih haline gelmiştir.⁵ Sekülerleşme sürecinin bir parçası olan bireyselliğin yaygınlaşması, doğurganlığın azalışını açıklayan başat faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü bileşenleriyle birlikte sekülerleşme sürecinde insanların dini inanç ve uygulamalarında azalmalar olduğu ve buna bağlı olarak dinin insan davranışlarına yön vermede etkisi azaldığı için doğurganlığın da paralel şekilde azaldığı vurgulanmaktadır.⁶

Tarihsel süreçte toplumların temel kurumlarından biri olarak kabul edilen ailenin, yapısı ve işlevleri farklı zaman dilimlerinde çeşitli değişimlere maruz kalmıştır. Bu bakımdan ailede meydana gelen değişimin anlaşılması aynı zamanda toplumsal yapıdaki değişimin hızının, direncinin ve yönünün anlaşılmasında önemli katkılar sağlayacaktır.⁷ Bireylerin inançları, değerleri, normları, beğenileri, duyguları, alışkanlıkları, dünya görüşleri, kimliği ve kişilik özellikleri büyük ölçüde çocukluk döneminde yani, sosyalleşme sürecinin ilk yıllarında şekillenmektedir. Bu yönüyle her birey içine doğduğu toplum/topluluğun bir ürünü olarak kabul edilebilir. Çünkü bu değerler, normlar ve inançlar başta ailede anne babadan çocuğa, ondan kendi çocuklarına aktarma şeklinde kuşaklararası bir aktarıma dönüşür ve birey üzerinde yaşamsal etkilere sahiptir.

Bireyler hayatları boyunca belirli gelişim dönemlerinden geçmektedirler. Aileden bireylere aktarılan değerler fertlerin kimlik ve kişiliklerinin şekillenmesinde etkilidir. Bu yönüyle birey ailesinde sosyalleşme sürecinde toplum tarafından benimsen değerleri özümser ve davranışlarının temel dayanağı olarak kabul eder. Aile ile birlikte değer aktarımında bulunan kurumlardan biri de dindir.

¹ Nana Chen vd., "Family Planning and Fertility Inequality: Evidence from the Abolition of China's One-Child Policy", *Asian Economic Journal* 38/1 (2024), 87.

² Dimiter Philipov - Caroline Berghammer, "Religion and fertility ideals, intentions and behaviour: a comparative study of European countries", *Vienna Yearbook of Population Research* 5 (2007), 272; Ron J. Lesthaeghe, "The Second Demographic Transition: A Concise Overview of Its Development", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111/51 (2014), 18115.

³ Nedim Öz, "Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2019), 804.

⁴ Ünver Günay, "Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/4 (1999), 101.

⁵ Peter L Berger, *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000), 202

⁶ David Voas - Stefanie Doebler, "Secularization in Europe: Religious Change between and within Birth Cohorts", *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 4/1 (2011), 39-62; Duedly Kirk, "Demographic Transition Theory", *Population Studies* 50/3 (1996), 361-387; Steve Bruce, *God is Dead, Secularization in the West* (Oxford: Blackwell Publishing, 2002).

⁷ Ali Bayer, "Değişen Toplumsal Yapıda Aile", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2013), 118.

Din, varoluşsal problemlere çözümler sunarak hayatı anlamlandırma; aidiyet, bağlılık ve kim olduğu sorusunun cevaplarını sunarak kimlik kazandırma; toplumsal bütünleşme, kolektif bilinç oluşturma ile yapısal; değer ve inançların yerleşik hale gelmesi ve meşrulaştırılması ile de kültürel işlevleri yerine getirir.⁸ Bu yönüyle din, insanın varlık içerisindeki yerinin, var olmasının amacının, hayatının anlamının, hayatına yön verecek değerlerin ve ilkelerin nelerden oluştuğunun kavramasına olanak tanır.⁹

Din bir taraftan insan hayatının bütününe kucaklamayı hedeflerken diğer yandan sosyal yapıda ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak dinin kapsamında daralmalar meydana gelmiştir. Dinin, hem kurumsal anlamda toplumların yapısında ve işlevlerinde hem de bireysel düzeyde etkisini kaybettiği sekülerleşme olarak ifade edilen bir süreçten geçtiği görülmektedir.¹⁰ Dinin geleneksel etkisini kaybettiğine ilişkin veriler ortaya konmaya devam etse de son zamanlarda güçlü itirazları içinde barındıran yeni söylemler ortaya çıkmıştır.¹¹ Yeni paradigma olarak isimlendirilen bu yaklaşımın öncüleri arasında Peter Berger, T. Luckmann, R. Bellah, R.Stark, LR Iannaccone, W.Bainbridge, D. Martin, J.K. Hadden ve G. Davie, gibi teorisyenler sayılabilir. Onlara göre klasik sekülerleşme teorileri, tarihi delile dayalı olmayan iddialardır ve dinin değil, ruhban sınıfının gücünü kaybettiğini ifade ederler.¹² Yaşanan süreç dinin çöküşü olarak değil, dini değişim şeklinde anlaşılmalıdır ve bu değişim döngüsel olarak yaşanmaya devam etmektedir.¹³

Stark ve Bainbridge bilimsel gelişmelerin insanların birtakım ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, insanın varoluşsal ihtiyaçlarına cevap vermede yetersiz kaldığını, bunun da ancak dinin telafi edici (compensator) işleviyle yerine getirilebileceğini öne sürerler.¹⁴ Diğer yandan yeni dini hareketlerin ortaya çıkışı dini canlanmanın göstergesi olarak okunmuş, dinin modern dönemde sosyal bütünleşme, kimlik kazandırma, kültürel aktarım ve insan hayatına anlam kazandırma gibi birçok işlevi yerine getirmeye devam ettiği birçok çalışmada vurgulanmıştır.¹⁵ Bu bağlamda din, kurumsal önemini kaybetmiş gibi görünse de dijitalleşmeyle birlikte yeni biçimler kazanmakta ve yeni dindarlık biçimleriyle varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Batıda demografi olgusunu çeşitli yönlerden ele alan uzun soluklu çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Ancak din ve doğurganlık ilişkisini ele alan çalışmalar daha az ve özellikle batılı ülkeler üzerine yoğunlaşmıştır. Dini inanç ve uygulamaların, yoğunluğuna bağlı olarak doğurganlık üzerinde belirleyici bir faktör olduğu vurgulanmıştır.¹⁶ Bazı araştırmalar dindar insanların olmayanlara göre neden daha fazla çocuk sahibi olduklarını açıklarken dini ibadet ve uygulamaların, dini inanç ve bağlılıktan daha önemli bir etkiye sahip olduğunu farklı dini grup ve yönelimler üzerinden ele almaktadır.¹⁷ Din ve doğurganlık arasındaki ilişkiyi araştırma konusunda dinler, mezhepler, alt mezheplere odaklanarak yapılan çalışmaların yüzeysel kalacağı; değişen sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik vb. ilişkilerle ele alınmasının daha doğru sonuçlar vereceği ifade edilmiştir. Frejka ve

⁸ Ali Coşkun, "Din ve Kimlik", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2003), 15-16.

⁹ Ahmet Akıncı, "Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü", *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 8.

¹⁰ Bryan R. Wilson, *Religion in Sociological Perspective* (Oxford: Oxford University Press, 1982); M. Ali Kirman, "Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19 (Ocak 2005), 147-161.

¹¹ Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi* (Ankara: Liberte Yayınevi, 2016).

¹² Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 33.

¹³ William M. Wentworth, "A Dialectical Conception of Religion and Religious Movements in Modern Society", *Secularization And Fundamentalism Reconsidered, Religion and the Political Order*, ed. Jeffrey K. Hadden - Anson Shupe (New York: Paragon Hause, 1989), 45.

¹⁴ Rodney Stark - William S. Bainbridge, *A Theory of Religion* (New York: Peter Lang, 1987), 211

¹⁵ Danièle Hervieu-leger, "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler", çev. Halil Aydınalp, *Dini Araştırmalar* 7/21 (Haziran 2005), 313-315.

¹⁶ Sarah R. Hayford - S. Philip Morgan, "Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions", *Social Forces* 86/3 (2008), 1165-1167; Tomas Frejka - Charles F. Westoff, "Religion, Religiousness and Fertility in the US and in Europe", *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie* 24/1 (01 Mart 2008), 16-19; Ronen Bar-El vd., "The Evolution of Secularization: Cultural Transmission, Religion and Fertility Theory, Simulations and Evidence", *Journal of Population Economics* 26/3 (2013), 1156-1169.

¹⁷ Martin Kolk - Jan Saarela, "Religion and Fertility: A Longitudinal Register Study Examining Differences by Sex, Parity, Partner's Religion, and Religious Conversion in Finland", *European Journal of Population* 40/9 (2024), 1-25.

Westoff'a göre, Goldscheider'in¹⁸ kültürel faktörleri öne çıkarmasıyla geliştirdiği bu yöntem ile din ve doğurganlık üzerine yapılacak post modern araştırmalar bir yön kazanacaktır.¹⁹

1.Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın konusu demografik yapıda görülen değişimlerin arkasında yatan nedenleri ortaya koyarak sekülerleşme sürecinin doğurganlık davranışına etkisini ele almaktır. Nitel araştırmalar sosyal gerçeklik temelinde insana ilişkin algı ve olayların derinlemesine incelenmesini mümkün kılmakta ve farklı disiplinlerin verilerini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirme fırsatı vermektedir.²⁰ Bu nedenle çalışmada nitel yönetime bağlı kalınmakla birlikte konuyla ilgili araştırma ve raporların nicel verilerinden de yararlanılmış, betimleyici analiz ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Literatür taramasında Ebsco, Jstor, Wiley ve Dergipark veri tabanlarında: "doğurganlık (fertility)", "din ve doğurganlık (religion and fertility)", "sekülerleşme ve doğurganlık (secularization and fertility)", "aile ve çocuğun değeri (family and value of children)", "rasyonel seçim ve doğurganlık (rational choice and fertility)", "çift kariyerli eşler ve doğurganlık (dualcareer couples and fertility)" gibi anahtar kelimeler çerçevesinde bir veri toplama tekniği kullanılmıştır. Tarama sonucunda bazı araştırmaların "dini katılım ve bağlılık" gibi benzer olgular üzerinden, bazılarının da mezhepsel farklılıkları Protestan-Katolikler ekseninde işlediği görülmüş ve mükerrer nitelikte denilebilecek çalışmaların sonuçları değerlendirmeye alınmamıştır. Doğurganlığın güncel durumunu yansıtaacağı düşünülen daha çok 2000 ve sonrası çalışmaların verileri değerlendirmeye alınmıştır. Din Sosyolojisi alanında sekülerleşme ve doğurganlık olgusunu doğrudan ele alan çalışmaların az olduğu görülmüştür. Çalışma, bu konuda araştırma yapacak olanlara doğurganlık olgusuyla ilgili genel bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

Araştırmada şu soruların cevapları aranmaktadır: Demografik geçişle sekülerleşme süreci arasında bir ilişki var mıdır? Dinin önemini kaybetmesiyle doğurganlıktaki düşüşler eş zamanlı mıdır? Farklı dini inanç ve kültürlerde doğurganlığa yaklaşımlar benzer midir? İkinci demografik geçiş süreciyle sekülerleşme sürecinin doğurganlık davranışına etkileri arasında benzerlik var mıdır? Araştırmanın problem ettiği bu meselelerin yanı sıra dünya genelinde azalan doğurganlığın aile yapısına, toplumsal hayata, kadının iş ve yaşam fırsatlarına etkisi ele alınmıştır.

2.Demografik Geçiş Teorileri

Aile yapılarındaki değişimi ilk defa ve sistematik bir biçimde inceleyen Fransız bilim adamı Frederic Le Play, 19. Yüzyılın ortalarında Avrupa ve Batı Asya'daki aileleri inceleyen vaka çalışmaları sonucunda her zaman ve her yerde bulunan üç aile sisteminin "birleşik, kök ve çekirdek aile" olduğunu iddia eder. Aile üzerindeki bu sınıflama çeşitli bilim dallarının aile olgusuna bakışında etkili olmuştur ve halen etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Araştırmalarda doğurganlık ve sanayileşmiş kentler arasında bir ilişki kurulmuştur. Ancak doğurganlıkta ilk azalmalar sanayileşmenin kalbi olan İngiltere'de değil, kır kültürünü koruyan Fransa'da gerçekleşmiştir.²¹ Bu durum, belli ilişkiler ağı içerisinde üretilen teorilerin bütün toplumlar için geçerli olamayacağı, bazı toplumlara çok uygun olan genellemelerin diğerleri için değişimi açıklamada yetersiz kalabileceğini göz önüne sermektedir.

2.1.Birinci Demografik Geçiş Teorisi

Klasik demografik geçiş olarak da isimlendirilen teori 18. yüzyıldan itibaren çeşitli Avrupa toplumlarında görülen ve günümüzde çoğu gelişmekte olan ülkede devam eden ölüm ve

¹⁸ Calvin Goldscheider, *Population, Modernization, and Social Structure* (Boston: Brown and Company, 1971).

¹⁹ Frejka - Westoff, "Religion, Religiousness and Fertility in the US and in Europe", 16.

²⁰ Ali Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 370.

²¹ Avery M. Guest - Almgren Gunnar, "Demographic Transition", *Encyclopedia of Sociology*, ed. Edgar F. Borgatta - Rhonda J. V. Montgomery (New York: Macmillan, 2000), 626.

doğurganlıktaki tarihsel düşüşleri ifade eder. İlk aşamada, toplumlar yüksek ölüm ve doğurganlık seviyeleriyle karakterize edilir. İncelenen toplumlar ya istikrarlı bir nüfus büyüklüğüne ya da düşük nüfus artış oranlarına sahiptir. Yüksek ölüm oranları yüksek doğurganlık seviyeleriyle dengelenmezse nüfuslar yok olur. Geçişin bu ilk aşamasında, ekonomik örgütlenme büyük ölçüde aile etrafında yapılandırılmıştır ve ailenin varlığını sürdürmesi toplumun uzun vadeli işleyişi için elzemdir.²²

Demografik geçiş teorisinin genel yaklaşımlarına göre, bu değişikliklerin itici gücü, hem çocukların hayatta kalma olasılığını artıran hem de ebeveynler için maliyetlerini artıran sanayileşmedir. Bu gelişmeler aile boyutunun küçülmesine yol açsa da evlenme ve ebeveyn olma isteğindeki evrensel beklentiyi zayıflatmamıştır. Demografik değişim tanımı Batılı kalıplara dayanmakla birlikte küresel olduğu varsayılmaktadır. Lesthaeghe ve van de Kaa gibi araştırmacılar bu demografik geçişin kaçınılmaz, tek doğrusal ve geri döndürülemez olduğunu iddia etmişlerdir.²³

Birinci demografik geçiş dönemi, geleneksel değerlerin hâkim olduğu dönemle özdeşleştirilmiştir. Toplumlara sınıflamada kullanılan Comte'un "statik-dinamik"²⁴ ayrımı, Durkheim'in "mekanik-organik dayanışmalı"²⁵ toplumu, Bergson'un "kapalı-açık"²⁶ toplumu, Tönnies'in "cemaat-cemiyet"²⁷ tipi toplumlara, sosyologlar tarafından toplumsal yapıdaki değişimi açıklamak için kullanılan tiplendirmeler olup birinci demografik geçiş sürecinin sırayla "statik, mekanik, cemaat ve kapalı toplum" kavram içerikleriyle benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Toplumsal dayanışmanın sıkı olduğu, kolektif bilincin tüm toplumu kuşattığı bir dönemde insan davranışlarının benzerliği doğurganlık davranışını da etkilemiş görünmektedir. Yerel ve küresel ölçekte yapılan araştırmaların genel bir sonucu olarak doğurganlıkta 1990'larda belli oranda artış görülse de sonraki yıllarda düşme eğilimi içine girmiş, halen de düşmeye devam etmektedir. Sekülerleşme süreciyle uyumlu olarak 1960'lardan sonra doğurganlıktaki dramatik düşüş, dindarlıktaki düşüşle bir paralellik arz etmektedir.²⁸

2.2. İkinci Demografik Dönüşüm Teorisi

Batı dünyasında ölüm ve doğurganlıkta görülen tarihi düşüşleri, bebek kaybı, evlilik-ebeveynliğin sistematik olarak ertelenmesi, düşük doğum oranları, alternatif birliktelik biçimlerinin hızlı yükselişi ve evlilik dışı ebeveynliğin yaygınlaşması gibi durumlarla açıklanarak çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bunlardan birisi de son derece yaygın olarak kullanılan İkinci Demografik Geçiş Teorisidir. Dönüşüm birbirinden bağımsız değildir, birinci geçiş sürecinin, ikinciye hazırlayan gelişmelerin yaşandığı bir evre olduğu unutulmamalıdır.

Teori, R. Lesthaeghe ve D.J. van de Kaa tarafından 1986'da ortaklaşa geliştirilmiştir. Lesthaeghe, 1970'lerden itibaren meydana gelen yeni gelişmelerin sürdürülebilir doğurganlıktaki azalışa, evlilik dışı yaşam biçimlerine, evlilik ve üreme arasındaki bağın kopuşuna ve durağan bir nüfus yapısına yol açtığını savunur. Teori, makro düzeyde toplumların zaman içinde nasıl evrimleştiğine dair bir bakış açısı da sunarak demografik dönüşümün anlaşılmasına katkıda bulunur.²⁹

İki dönem karşılaştırıldığında birinci dönem, doğurganlığın çoğunlukla evlilik içinde gerçekleşmesi, çocuk sayısının yüksekliliği, erken yaşta evliliklerin ve ebeveynliğin yaşanmasıyla karakterize edilmektedir. İkinci demografik geçiş sürecinde ise doğurganlıkta tersine eğilim başlamıştır. 1960'larda bir dizi gelişme yaşanmıştır: Doğum kontrol hapı gibi kontraseptif yöntemlerin gelişmesi, ilk cinsel deneyim yaşlarının düşmesiyle yaşanan cinsel devrim, evin geçimini tek kişinin (genellikle

²² Suzanne M. Bianchi, "A Demographic Perspective on Family Change", *Journal of Family Theory & Review* 6/1 (2014), 37.

²³ Batool Zaidi - S Philip Morgan, "The Second Demographic Transition Theory: A Review and Appraisal", *Annual Review of Sociology* 43 (2017), 475.

²⁴ Auguste Comte, "Pozitif Felsefe Dersleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 2/19 (30 Haziran 1964), 213-258.

²⁵ Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya (İstanbul: Cem Yayınevi, 2006).

²⁶ Henri Bergson, *Ahlak ve Dinin İki Kaynağı*, çev. Mehmet Emin (İstanbul: Devlet Basımevi, 1933).

²⁷ Ferdinand Tönnies, *Community and Civil Society (Gemeinschaft und Gesellschaft)*, ed. Jose Harris, çev. Jose Harris - Margaret Hollis (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

²⁸ Voas - Doebler, "Secularization in Europe: Religious Change between and within Birth Cohorts", 55.

²⁹ Zaidi - Morgan, "The Second Demographic Transition Theory: A Review and Appraisal", 472.

erkek) sağladığı hane halkı modeli ve buna eşlik eden cinsiyete dayalı iş bölümünü sorgulayan cinsiyet ideolojisinde değişimler yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler otoritenin genel olarak reddedilmesi, bireysel özerkliğin öne çıkarılması ve normatif yapının gözden geçirilmesine yol açmıştır. Doğurganlık konusundaki bu değişimlerin genel sonucu, çocuk doğurmanın ertelenmesidir. İlk ebeveyn olma yaşları tekrar yükselmiş, yüksek boşanma oranları nedeniyle çocuk doğurma fırsatları kaybedilmiş, çocuksuz ve evlilik öncesi birliktelik yaşamış kadınların oranı artmış ve daha yüksek doğum sayıları (dört veya daha fazla) nadir hale gelmiştir.³⁰

İkinci demografik geçişte boşanma ve ayrılık oranlarındaki artış, cinsel ilişkilerin ve üremenin kopmasıyla birlikte evlilik oranlarında düşüşe ve birlikte yaşamada artışa yol açmıştır. Başlangıçta devam eden ilk doğum zamanında evlenme baskısı da zamanla ortadan kalkmış bu da evlilik dışı doğurganlığı artırmıştır. Aile değerlerinin değişiminin bir sonucu olarak evlilik ve rızaya dayalı birliktelikler artık öncelikli olarak çocuk isteğini yansıtmamaktadır ve doğurganlık oranları nüfusun yenilenmesini gerektiren seviyelerin çok daha altına düşmüştür.³¹ Dinlerin evlilik ve üremeye yaptığı vurgular arka plana atılmış, bireysel tercihler ön plana çıkmıştır.

Lesthaeghe, bu geçiş süreçlerini geri döndürülemez olarak değerlendirmiştir. Lesthaeghe, İkinci demografik geçiş teorisinde bireycilik, rasyonelleşme, özgürlük dini kurum ve sembollerin etkisini kaybetmesi gibi sekülerleşme-modernleşme teorileriyle de uyumlu kabul edilen bu değerlerin benimsenmesinden sonra bir daha geriye dönüş yaşanmayacağı iddia etmektedir. Ona göre 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren, dini veya siyasi doktrinlerin bireylerin yaşamı üzerindeki artan kontrol dönemi sona ermiştir. Lesthaeghe'nin bu fikirleri, sekülerleşmenin geri döndürülemez olduğu iddiasıyla da benzerlik göstermektedir.

3.Din, Doğurganlık ve Aile

3.1.Doğurganlığın Farklı Dini Anlayışlarda Görünümleri

Dini kurumlar, organizasyonlar, dini cemaatler/yapılar varlığını sürdürmek için her durumda müntesiplerinin çokluğunu isterler.³² Araştırmalar, Hristiyanlar arasında Katoliklerin hem Avrupa hem de ABD'de yüksek doğurganlık oranlarına sahip olduğunu göstermektedir.³³ Dini oluşumların yaklaşımları, demografik değişim üzerine yapılan teorilerin de merkezinde yer alarak diğer dini mezhep ve oluşumlar için de karşılaştırmalarda bir değişken olarak kullanılmışlardır. Protestanlar genel olarak Katoliklere göre daha düşük doğurganlığa sahiptir.³⁴ Ortodoks Hristiyanlarda ise doğurganlık oranı nüfus ortalamasının altındadır. Doğurganlık düzeyini artıran nedenlerden biri dinin toplumsal etkisine bağlı olarak farklı dini görüşlerin doğurganlık anlayışlarıdır. Örneğin Mormonlar'da doğurganlık eğilimleri diğer Hristiyan mezheplere mensup olan bireylerin çok üzerindedir.³⁵

Evanjelik Hristiyanlar arasında doğurganlık yüksek olsa da 1990'lardan itibaren bir düşüş görülmektedir. Doğu Avrupa'daki Yahudiler nispeten yüksek doğurganlığa sahipken, Batı Avrupa'da yaşayan Yahudiler arasındaki doğurganlık nüfusun çoğunluğuna göre daha düşüktür. Avrupa'da

³⁰ Lesthaeghe, "The Second Demographic Transition: A Concise Overview of Its Development", 18114.

³¹ Zaidi - Morgan, "The Second Demographic Transition Theory: A Review and Appraisal", 475.

³² Bar-El vd., "The Evolution of Secularization: Cultural Transmission, Religion and Fertility Theory, Simulations and Evidence", 1132.

³³ Tim B. Heaton, "Does Religion Influence Fertility in Developing Countries", *Population Research and Policy Review* 30/3 (2011), 455-461; Hayford - Morgan, "Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions", 1167-1169.

³⁴ David McClendon, "Religion, Marriage Markets, and Assortative Mating in the United States", *Journal of Marriage and Family* 78/5 (2016), 1418-1420; Philipov - Berghammer, "Religion and fertility ideals, intentions and behaviour: a comparative study of European countries", 293.

³⁵ Tim B. Heaton, "How Does Religion Influence Fertility?: The Case of Mormons", *Journal for the Scientific Study of Religion* 25/2 (1986), 250-454-258.

yaşayan Müslümanlar nüfusun geneline göre daha yüksek doğurganlığa sahiptir ancak dikkat çeken oranda değildir.³⁶

Sekülerleşme sürecinin doğurganlığa etkisinin araştırıldığı bir çalışmada Finlandiya’da Evanjelik Lüteriyen ve diğer Protestan kilise üyeleri arasında yüksek doğurganlık oranları tespit edilirken, hiçbir dini bağlılığı olmayan bireylerde ise daha düşük doğurganlık oranları tespit edilmiştir.³⁷ Ortodoks Hristiyanlar, Yahudiler, Müslümanlar ve Doğu dinlerine mensup olan diğer dini gruplar arasında orta düzeyde doğurganlık tespit edilmiştir³⁸. Kuşaklar arası karşılaştırmanın yapıldığı bir çalışmada ise³⁹ İspanya’da aynı yaş grubu içerisinde yaşlılar arasında dindar olan ve olmayan Katolikler arasında doğurganlıkta belirgin bir fark görülmezken, genç dindar olmayan gruplarda doğurganlık daha düşük olarak tespit edilmiştir. Doğurganlık ve dindarlık ilişkisini inceleyen nicel araştırmaların %77’sinin kilise katılımı ve dinin önemi gibi iki faktöre odaklandığı, dindarlığın farklı boyutlarının ihmal edildiği, kaba dindarlık verileriyle sonuçlar elde edildiğine ilişkin itirazlar vardır.⁴⁰ Demografik değişim üzerine yapılan araştırmalar azınlık dini grupları üzerinde anket çalışmaları, genellemeyi engelleyen az sayıda katılımcıyla yapıldığı için incelemede daha ziyade genel dini yapılar üzerine odaklanılmışlardır.

3.2.Dinlerde Evlilik ve Aile

Aile, toplumların en önemli yapı taşlarından biri olarak kabul edilir ve her toplumun kendine özgü bir aile yapısının olduğu görülür. Bu yapının korunması ve sürdürülmesi için evliliğin bir takım normlara uygun olarak düzenlenmesi, aile içinde bireylerin yerine getirmesi gereken rol ve sorumluluklarının belirlenmesi gibi hususlarda hukuki ve dini metinler ortak bir çerçeve oluşturmuştur.⁴¹ Bu bağlamda toplumların devamını sağlamak için semavi dinler, müntesiplerinden evlenmelerini istemekte ve onlardan çoğalmalarını beklemektedir.

Yahudilikte evlilik, “Rabbin cemaatine girmek” olarak değerlendirildiği için, asıl amacı üreme ve neslin çoğalmasıdır. Aile dışında cinsel ihtiyaçların giderilmesi yasaklanmıştır.⁴² Tanrı buyruğuna uygun olarak çocuk yapılması ise, evliliğe kutsallık atfedilmesinin temel sebeplerinden biri olarak kabul edilir.⁴³ Hristiyanlıkta da evlilik kutsal kabul edildiğinden boşanma yasak kabul edilmiş, boşandıktan sonra başkasıyla evlenen kişinin de zina yapacağı bildirilmiştir. Evliliğin üreme ve çoğalma temelli kurulduğu görülmektedir.⁴⁴

Kuran’ı Kerim de evlenmeyi teşvik etmiş⁴⁵ Hz. Peygamber ümmetinin çoğalmasını istemiştir. İslam dini boşanmaya onay verse de “sevimsiz helal”ler arasında değerlendirmiştir.⁴⁶ Öz’e göre, sebebi ne olursa olsun birçok güçlkle kurulmuş olan aile hayatının sona ermesi, sosyo-dini anlamda insanlara huzursuzluk vermektedir.⁴⁷ Budizm, Hinduizm, diğer din ve dinsel oluşumlar da evliliği, aile kurmayı

³⁶ Heaton, “Does Religion Influence Fertility in Developing Countries”, 14; Frejka - Westoff, “Religion, Religiousness and Fertility in the US and in Europe”, 253-55.

³⁷ Jean-Paul Sardon - Glenn D. Robertson, “Recent Demographic Trends in the Developed Countries”, *Population (English Edition, 2002-)* 59/2 (2004), 263-314, 274.

³⁸ Kolk - Saarela, “Religion and Fertility: A Longitudinal Register Study Examining Differences by Sex, Parity, Partner’s Religion, and Religious Conversion in Finland”.

³⁹ Alicia Adsera, “Marital Fertility and Religion in Spain, 1985 and 1999”, *Population Studies* 60/2 (2006), 214.

⁴⁰ Shoshana Neuman, “Is Fertility Indeed Related to Religiosity? A Note on: ‘Marital Fertility and Religion in Spain, 1985 and 1999’”, *Population Studies* 60(2): 205-221 by Alicia Adsera”, *Population Studies* 61/2 (2007), 219-224; Annette Mahoney, “Religion in Families, 1999-2009: A Relational Spirituality Framework”, *Journal of Marriage and Family* 72/4 (2010), 823.

⁴¹ Esra Işık, “Evliliğin Toplumsal Boyutu ve Homogami Evlilik”, *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler*, ed. İpar, M. S., 2023, 97.

⁴² *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003, Tes., 1-9).

⁴³ Cihat Şeker, “Yahudilikte Evlilik ve Cinsellik Anlayışı / Ahlakı”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 0/44 (Aralık 2015), 252.

⁴⁴ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2009, Tekvin, 1/22-28); Asife Ünal, “Hristiyanlıkta Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri”, ed. Dumlu, Ömer (Dinlerde Nikah Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 2012), 279-307.

⁴⁵ Nur: 32, Nahl, 72

⁴⁶ Süleymân b. el-Eş’as Ebu Davud, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Riyad: Dârü’s-Selâm, 2009).

⁴⁷ Nedim Öz, *Ailenin Çözülmesi Süreci Olarak Boşanma Olgusu ve Din* (Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 2019).

teşvik ederek toplumsal yapıyı güçlendirmeyi amaçlamışlardır.⁴⁸ Kutsal kitapların evliliği ve aile kurmayı teşvikindeki temel amacın üreme, çocuk yetiştirme ve topluma birey kazandırma olduğu ifade edilir. İnsanda biyolojik olarak var olan cinsel ihtiyacın karşılanmasına ancak bir aile içinde izin verilmiştir.⁴⁹

Bireylerin davranışlarının gerisinde dinin önemli bir yerinin olduğunu savunan anlayışa göre din, doğurganlık tercihlerinde etkilidir. McQuillan, dinin doğurganlık üzerinde etkili olabilmesi için üç koşulun oluşması gerektiğini savunur. Birincisi, söz konusu dinin doğurganlık sonuçlarıyla bağlantılı davranış normlarını dile getirmesi gerekir. İkincisi, bir dini grup, öğretilerini üyelerine iletme ve uyulmasını sağlamak için gerekli araçlara sahip olmalıdır. Son olarak, dini grupların, üyeleri topluluğa güçlü bir bağlılık hissettiğinde, takipçilerinin demografik tercihlerini etkileme olasılığı daha yüksektir.⁵⁰

Dinler tarafından aile kutsal görülme, kuruluşundan işleyişine ve boşanmaya varıncaya dek birtakım kurallar koyarak hem toplumların yapısal anlamda sağlam kalmasını hem de müntesipleri aracılığıyla kendi kurumsal yapısının devamını sağlamışlardır. Dini kurum ve sembollerin hayatın her alanında önemini giderek kaybettiği sürece rağmen ailenin bir kurum olarak tüm dünya genelinde yerini koruduğu görülmektedir. Bu yönüyle bakıldığında sekülerleşme sürecinden en az etkilenen kurum olduğu söylenebilir. Dünya Değerler Araştırması⁵¹ verilerine göre ülkemizde ailenin sağlamlığını koruduğuna dair %98,2 güçlü bir kabul vardır. Evlilik, kadın ve erkeklere belirli hak ve sorumluluklar yükler; bunlar yasalarla, dini ve toplumsal normlarla düzenlenmiştir. Ailenin kurulmasının ilk adımı olan nikâhın dini nitelikli olması evliliğin birtakım törenler ve merasimler eşliğinde gerçekleşmesi, kadın ve erkeğin birlikteliğinin toplumsal onaya açılması demektir.⁵²

Türkiye'nin özellikle 1950'lerden sonra yaşadığı sanayileşme hamleleri şehirleşmeye hız kazandırmış ve buna bağlı olarak küçük ailelerin sayısında artışa neden olmuştur. Gelişen teknolojiye bağlı olarak ulaşım ve kitle iletişim araçlarında meydana gelen ilerlemeler sadece gelişmiş kentleri değil, kırsal bölgeleri de etkilemiş, geleneksel ve kapalı yapıları değiştirmeye başlamıştır.⁵³ Kırsal aileler daha ziyade geleneksel geniş aile şeklinde varlığını sürdürürken, kent ailesi anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile biçiminde görünmektedir.⁵⁴ Sanayileşmeyle birlikte kırsal alanda iş bulamayanların şehre yönelmeleri göç sorunlarını beraberinde getirmiş, ailenin yapısı ve işlevlerinde köklü değişimler yaşanmıştır.⁵⁵

ABD'de ve diğer pek çok ülkede evlilikler ertelenmektedir. Gençler için okulu bitirmek, evliliğe geçişin ertelenmesinde önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. İş imkânlarına erişimi kolaylaştırması bakımından okulun bitirilmesi, evlilik için aşılması gereken bir basamak olarak görülmektedir.⁵⁶ Ülkemizde de benzer eğilimler görülmektedir. TÜİK verilerine göre 2001 yılında ilk evlenme yaşı kadınlarda 22,7 iken 2024 yılında 25,8'e; erkeklerde 2001 yılında ilk evlenme yaşı 26 iken 2025 yılında 28,3'e yükselmiştir. Özellikle kadınlarda doğurganlık açısından elverişli süreyi kısalttığı için ilk evlenme yaşının yükselmesi doğurganlığı doğrudan etkileyen faktörler arasında görülmektedir.

⁴⁸ Şeyma Nur Deniz, *Hinduizm'de Evlilik Ritüeli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021), 27; Şeker, "Yahudilikte Evlilik ve Cinsellik Anlayışı / Ahlakı", 251.

⁴⁹ M. Ali Kirman, "Modernleşme Sürecinde Nikâhın Kutsallığı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", ed. Dumlu, Ömer (Dinlerde Nikah Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 2012), 634.

⁵⁰ Kevin McQuillan, "When Does Religion Influence Fertility?", *Population and Development Review* 30/1 (2004), 49-50.

⁵¹ *World Value Survey 7*, thk. Christian Haerpfer vd., World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile Version 6.0. (Madrid, Spain & Vienna, Austria: World Values Survey Association, 2022).

⁵² Işık, "Evliliğin Toplumsal Boyutu ve Homogami Evlilik" 96.

⁵³ Celalettin Çelik, *Şehirleşme ve Din* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2002), 121.

⁵⁴ Enes Battal Keskin, *Kentleşme Sürecinde Ailenin Değişimi: Bursa'da Bir Alan Araştırması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 81.

⁵⁵ 2006 TAYA, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması TAYA 2006*, thk. Mustafa Turgut (Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2010), 53.

⁵⁶ David McClendon, "Religion, Marriage Markets, and Assortative Mating in the United States", *Journal of Marriage and Family* 78/5 (2016), 1415.

Çoğu kimse için evlilik artık ömür boyu sürecek bir bağlılığı temsil etmemektedir. Çocuk doğurma ve büyütme artık evlilikle sınırlı görülmemektedir.⁵⁷

4.Sekülerleşme Süreci ve Aileye Etkisi

Sosyal bilimler literatürüne girişi yakın zamanlara rastlayan sekülerleşme kavramının neyi ifade ettiği üzerinde tam bir uzlaşma olmasa da genel olarak dini kurum ve sembollerin önemini kaybettiği bir süreç⁵⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Sekülerleşmenin şu yönlerine vurgu yapılmaktadır: Toplumun temel kurumlarının hukuk, siyaset, ekonomi, eğitim vb. dinin etkisinden arındırılması; rasyonelleşme; yaşamın tüm alanlarının gizeminin çözülmesi; dini ayin ve ibadetlere katılım gibi dini uygulamalara daha az bağlı kalınmasıdır.⁵⁹

Batı dünyasında dini kurumların toplumun diğer kesimleri üzerindeki etkisi, geçmişe kıyasla açıkça çok daha düşüktür. Voas ve Doebler'e göre, bu durum modernleşme dediğimiz sürecin özünde vardır ve bunların tersine çevrilmesi mevcut durumda mümkün görünmemektedir.⁶⁰ Modernleşme teorisi, toplumsal cinsiyet tutumlarının liberalleşmesini ve dini yaşamdan uzaklaşmasını açıklamak için yaygın olarak kullanılan bir meta-teorik bakış açısıdır. İleri ekonomik kalkınma seviyesine ulaşmış toplumlar, genellikle kadınlara eğitim, iş, özgürlükler gibi konularda daha fazla hak tanıdıkları için gelişmekte olan toplumlara göre daha hızlı sekülerleştiği ifade edilmektedir.⁶¹

Rusya'da 1989'da komünizmin çöküşünü takip eden yıllarda Doğu Avrupa'da özellikle Ortodoks Hıristiyan bölgelerinde dini canlanmanın yaşandığı, bu durumun sekülerleşme teziyle çeliştiği ve tezin çöktüğü şeklinde eleştiriler sıklıkla yapılmaya başlanmıştır. Ancak Voas ve Doebler'e göre, bu durum genç kuşakların büyük babalarının neslinin ebeveynlerinin neslinden daha fazla dini inanca sahip olduğu "U" şeklinde bir "inanç eğrisi" yaşanmıştır.⁶² Bazı akademisyenler Doğu Avrupa'daki dini canlanmanın büyük ölçüde Ortodoks ülkelerle sınırlı, geçici bir olgu olduğunu ve dindarlığın çoğu göstergesinin azaldığını savunmaktadır.⁶³ Komünizm baskısı altındaki halkın özgürlüğe kavuşmasının bir sonucu olarak 90'lı yıllarda dini canlanmanın görülüyor olması liberal demokratik ortamla ilişkilendirilmiştir. Diğer yandan bu dönemde doğurganlığın 80'li yıllara göre yükseldiği de görülmektedir. Dolayısıyla dindarlığın yükselişi doğurganlığı artırmıştır, diyebiliriz. Kuşaklararası perspektiften bakıldığında sekülerleşmeyi, daha dindar yaşlı neslin yerini daha az dindar genç nesillerin alması şeklindeki bir dönüşüm olarak görmek mümkündür. Yani her nesil yetişkinliğe bir önceki nesilden daha az dindar olarak girmektedir.⁶⁴

Morgan'a göre, dünya genelinde yaygın düşük doğurganlık ve hızla yaşlanan nüfus, düşük doğurganlığın büyük bir 21. yüzyıl krizi olarak inşa edilmesinde örnek olarak gösterilebilir.⁶⁵ Ancak çok düşük doğurganlığın istisnaları da vardır; Amerika Birleşik Devletleri en belirgin istisnadır. 2002 Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü verilerine göre İtalya'da %1,20 olan doğum oranı ABD'de 2,03; azınlıklar çıkarıldığında (beyaz Amerikalılar) ise %1,84 olarak tespit edilmiştir. Bu oranlar Avrupa standartlarına göre yüksek bir doğurganlık seviyesidir.

⁵⁷ Judith A. Seltzer vd., "Explaining Family Change and Variation: Challenges for Family Demographers", *Journal of Marriage and the Family* 67/4 (2005), 915.

⁵⁸ Bryan R. Wilson, "Sekülerleşme", çev. Ali Bayer, *Sekülerleşme, Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. M. Ali Kirman - İhsan Çapçioğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 9-24.

⁵⁹ Bar-El vd., "The Evolution of Secularization: Cultural Transmission, Religion and Fertility Theory, Simulations and Evidence".

⁶⁰ Voas - Doebler, "Secularization in Europe: Religious Change between and within Birth Cohorts", 40.

⁶¹ Merrill Silverstein vd., "Did Gender Egalitarianism Weaken Religiosity in Baby Boom Women? A Developmental-Historical Approach", *Sociology of Religion: A Quarterly Review* 85/3 (2023), 290.

⁶² Voas - Doebler, "Secularization in Europe: Religious Change between and within Birth Cohorts", 40.

⁶³ Bar-El vd., "The Evolution of Secularization: Cultural Transmission, Religion and Fertility Theory, Simulations and Evidence".

⁶⁴ Frejka - Westoff, "Religion, Religiousness and Fertility in the US and in Europe", 8.

⁶⁵ Philipp Morgan, "Is Low Fertility a Twenty-First-Century Demographic Crisis?", *Demography* 40/4 (2003), 591.

Bu durum Peter Berger'in "Dindar Amerika Seküler Avrupa" şeklinde kategorize ettiği çalışmasında özellikle batı Avrupa'nın sekülerleşme sürecinden çok daha fazla etkilendiğini, ABD'nin ise bu süreçte bir istisna oluşundan bahseder. Berger daha da ileri giderek istisnanın ABD değil, Avrupa olduğunu, modernleşmenin dinde gerilemeye yol açmadığını meydana gelen şeyin "dini çoğulculuk" olduğunu iddia eder.⁶⁶ Bu karşılaştırma doğurganlık ile sekülerleşme arasındaki bağlantıyı daha anlamlı hale getirmektedir. Çünkü sekülerleşme karşıtları ABD'de dini çoğulculuğun yaygınlaşması, yeni dini hareketlerin mantar gibi çoğalması, kilise katılımındaki yüksek oranlar gibi etkenleri göstererek dinin önemini kaybetmesi bir yana dini canlanmanın yaşandığını iddia ederler. Ait olmadan inanma,⁶⁷ dindar değil ama inançlı,⁶⁸ seküler Hıristiyan,⁶⁹ öznel din, sivil din⁷⁰ gibi yeni kavram ve anlayışları örnek göstererek dinin modern toplumlarda da var olacağını ifade ederler. Bir yandan yeni dini hareketlerin, çoğulcu eğilimlerin, kiliseye katılım gibi dini değerlerde görülen yükseliş, diğer yandan ekonomik sosyal gelişmişlik düzeyi olarak dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olan ABD'nin bu karmaşık yapısı üzerinde bilim insanları farklı sonuçlar ortaya koymaya devam etmektedir. Ancak şurası bir gerçektir ki Amerika'da doğurganlık hızı henüz nüfusun yenilenmesini tehdit edecek düzeyde değildir.

4.1.Rasyonel Seçimin Doğurganlığa Etkisi

Demografik geçişin nedenleriyle ilgili sekülerleşme sürecinin bir unsuru olan rasyonel seçim teorisi ekonominin kavramlarını kullanarak dini alanda meydana gelen değişimi açıklama çabası olarak isimlendirilir.⁷¹ Dini inançların yayılmasıyla ilgili olarak, Iannaccone, bir bireyin "dini sermayesinin" birikimini incelemek için insan sermayesi yaklaşımını önermiştir.⁷² Bu birikim ebeveynlerin çocuklarına dini bilgileri aktarmasıyla sağlanabilir ya da çocuğun okulda, kilisede ve yaşadığı mahallede dini uygulamalarla karşılaşmasıyla edinilir. Çocukluk döneminde dini davranışla karşılaşmanın yoğunluğu ile bireyin mevcut dindarlığı arasında olumlu bir ampirik ilişki literatürde belgelenmiştir.⁷³

Aile demografisi üzerine yapılan teorilerin çoğu, en azından örtük olarak, ne zaman ve kiminle evlenileceği, çocuk sahibi olunup olunmayacağı ve kaç çocuk sahibi olunacağı, evliliğin devam ettirilip ettirilmeyeceği vb. konulardaki kararların rasyonel bir şekilde maliyet ve faydalarının hesaplanması sonucu alındığını belirtir.⁷⁴ Evlilik, boşanma ve doğurganlık gibi ailenin demografik analizine etki eden karar alma süreçleri, evlilik piyasaları ve neo-klasik ekonomi teorisinden büyük ölçüde etkilenmiştir.⁷⁵

Campbell ve Bertford aile planlamasının arz yönlü pazar modeliyle benzerlik gösterdiğini ifade etmektedir.⁷⁶ Garaj kapısı kumandaları, TV kumandaları, iPodlar ve internet gibi ürünler ortaya çıktığı dönemde sundukları fırsatlar gerçekçi seçenekler haline gelmediği için istenmiyordu. Benzer şekilde aile planlamasına ilişkin yaklaşımlar da ilk başta tüketici davranışı gibi temkinli yaklaşımlardan sunduğu fırsatların yüksek olması nedeniyle aile planlaması yaygınlaşmıştır. Yani çiftler bu noktada maliyet-fayda analizi yaparlar ve maliyetin üzerinde kendilerine fayda verecek davranışlara eğilim gösterirler.

Bireylerin rasyonelliği ile sosyal sermaye arasında bir ilişki kurulmaktadır. Bu, iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, çocuk sahibi olmak sosyal sermayede bir artışa neden olur. Çünkü yakın

⁶⁶ Peter L Berger vd., *Religious America, Secular Europe?: A Theme and Variations* (London: Routledge, 2008), 13.

⁶⁷ Grace Davie, "Believing Without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain", *Social Compass* 37/4 (1990), 455-459.

⁶⁸ Robert C. Fuller, *Spiritual, But Not Religious: Understanding Unchurched America* (Oxford University Press, 2001).

⁶⁹ Berger, *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*.

⁷⁰ Robert N. Bellah, "Civil Religion in America", *Daedalus* 134/4 (2005), 40-55.

⁷¹ Ali Bayer, *Sekülerleşme ve Din* (Ankara: İksad Yayınevi, 2022); Kirman, "Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım".

⁷² Laurence R. Iannaccone, "Introduction to the Economics of Religion", *Journal of Economic Literature* 36/3 (1998), 1465-1495.

⁷³ Bar-El vd., "The Evolution of Secularization: Cultural Transmission, Religion and Fertility Theory, Simulations and Evidence", 1132.

⁷⁴ Martha Campbell - Kathleen Bedford, "The Theoretical and Political Framing of the Population Factor in Development", *Philosophical Transactions: Biological Sciences* 364/1532 (2009), 3101-3113.

⁷⁵ Bianchi, "A Demographic Perspective on Family Change", 40.

⁷⁶ Campbell - Bedford, "The Theoretical and Political Framing of the Population Factor in Development", 30107.

akrabalar ve arkadaşlar yeni aile üyesine bağlılık hissedebilir ve genişleyen aileye destek sağlayabilirler. Ayrıca, yeni bir bebek, çocuk bakımındaki ortak noktalar nedeniyle benzer statüdeki ailelerle ilişki kurulmasına aracılık ederek ailenin sosyal ağını güçlendirir. İkincisi de kurulan bu sosyal ağ sayesinde etkileşim ve destek alışverişi olarak gerçekleşir. Dindarlık ve sosyal sermaye arasında olumlu bağlantı vardır; sosyal sermaye doğurganlık niyetleriyle ve doğurganlık kararlarıyla ilişkilidir. Bu bağlamda denilebilir ki bir kişinin sosyal sermayesi ne kadar yüksekse, çocuk sahibi olma niyetinde olma olasılığı da o derece yüksektir.⁷⁷

Kadınların iş ve çalışma kollarında görülen artan istihdamı, artan ücretler –her ne kadar tatmin edici ve her yerde görülmesi de- evlilikten elde edilecek kazanımları azaltır ve yaşam fırsatlarının keşfedilmesine yol açar. Rasyonel seçim perspektifinden bakıldığında genç kadınlar iş ve evlilik arasında bir tercih yapma durumunda kalır ve daha çok iş tercih edilir. TÜİK verilerine göre, kadınlarda ilk evlilik yaşı 2001’de 22,7 iken, 2004’te 25,8’e yükselmesinin, evliliğe ekonomik açıdan hazır olmanın öncelikli şartlarından biri olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir⁷⁸ Çünkü işin getireceği maliyet fırsatları ve imkanları evliliğin getireceğinden daha yüksek olduğu için iş tercih edilir. İyi eğitilmiş orta sınıf arasında daha yüksek kadın istihdamıyla, tek gelirli ve iki gelirli haneler arasındaki eşitsizlikler son zamanlarda çok daha fazla derinleşmiştir. Evliliğin maliyetleri ve tüketim beklentileri evliliğin ertelenmesine ve doğurganlığın azalmasına sebep olurlar. Evlilikten elde edilen kazançların azalması yalnızca evliliğin ertelenmesini değil, aynı zamanda daha fazla boşanmaya ve daha az yeniden evlenmeye neden olmaktadır.

Rasyonel seçim teorisiyle doğurganlık arasındaki ilişkiye yönelik eleştiriler getirilmiştir. İnsanların çocuk yapmaya karar verirken piyasa mallarından birini almadan önce maliyet-fayda hesabı yapmaları gibi bir hesabı yapmalarının insanın üreme biyolojisiyle uyumlu olmadığını ifade ederler. Bu görüşü savunanlara göre insan biyolojisinin bu engeli, ne zaman bebek sahibi olunacağına dair rasyonel karar verme olasılığını ortadan kaldırır.⁷⁹ Biyolojik engeller aşılmaya da doğurganlık algısında görülen sosyo-kültürel değişim doğurganlığı sınırlamaktadır. Sonuç itibarıyla iyi bir ebeveyn olmayacağını düşünen çiftler doğurganlığı erteleme, tek çocuk ya da iki çocukla sınırlı aile planlaması yapmaktadır

5.Çocuğa Bakışın Değişmesinin Doğurganlığa Etkisi

Modernleşmeyle birlikte çocuklar aileler açısından daha maliyetli hale gelmiştir. Bu süreçte yaşanan kültürel değişimler çocukların geleneksel önemini azaltmıştır. Kadınların kendi üreme kararlarını verme konusunda giderek daha fazla güçlenmesi, aile yapısının küçülmesine, atomize hale gelmesine yol açmıştır.⁸⁰ Evlilik, üreme, çocuk yapma gibi değerlerdeki değişimin bir sonucu olarak çocukların niceliğinden ziyade niteliğine daha fazla vurgu yapılmaktadır. Seltzer ve arkadaşlarına göre, sosyal etkileşim, bireylerin çocuk sahibi olmayı erteleme kararlarını güçlendirebilir.⁸¹ Bireyler, doğumları sınırlamanın yollarını ve arzu edilen davranış ve sonuçları başkalarından öğrenirler. Çocuk sahibi olmayı ertelemenin arzu edilirliliği hakkındaki bilgi ve tutumlar yaygınlaştıktan sonra, bu durum, başlangıçtaki gecikmeye neden olan sosyoekonomik koşullar tersine döndükten sonra bile çocuk sahibi olmada gecikmelerin devam etmesine neden olabilir. Aslında modernleşme süreci yaşayan her ülkede doğurganlıkta yaşanan bu değişim, modernliğin bir göstergesi olan ilerlemenin yaşandığını gösteren bir olgu haline gelmiştir.⁸²

⁷⁷ Kevin McQuillan, “When Does Religion Influence Fertility?”, *Population and Development Review* 30/1 (2004), 37; Philipov - Berghammer, “Religion and fertility ideals, intentions and behaviour: a comparative study of European countries”, 279.

⁷⁸ TÜİK, *İstatistiklerle Gençlik, 2024*, Haber bülteni (TÜİK, 2024) (TÜİK); Şahika Gökmen - Anıl Eralp, “Ortalama Evlilik Yaşının Yükselmesini Etkileyen Faktörler ve Cinsiyete Göre Farklılıklar”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 7/2 (Temmuz 2020), 403.

⁷⁹ Campbell - Bedford, “The Theoretical and Political Framing of the Population Factor in Development”, 3015.

⁸⁰ Ali Bayer, “Modernleşme Sürecinde Aile: Değişen Annelik ve Babalık”, *Tevilat* 1/1 (Haziran 2020), 39.

⁸¹ Seltzer vd., “Explaining Family Change and Variation: Challenges for Family Demographers”, 918.

⁸² Kirk, “Demographic Transition Theory”.

Fransız tarihçi Philippe Ariès 1980 yılında yayınladığı *Batı'da Azalan Doğum Oranının İki Ardışık Motivasyonu*⁸³ başlıklı makalesinde Birinci demografik geçiş sürecinde çocuğa yapılan muazzam bir duygusal ve finansal yatırımla doğurganlıktaki düşüş arasında korelasyon olduğunu ifade eder. Ariès bu dönemi "Çocuk-kral çağı" olarak isimlendirmiştir. Bu dönemde doğurganlık çocuk kalitesine yapılan özgeci bir yatırımla sürdürülmüştür. Ariès'e göre kadının eğitilmiş olması kariyer yapması, doğum kontrol yönteminin gelişmesi gibi süreçlerin sonunda çocuk, yetişkinlerin birey olarak gelişmesini sağlayabilecek unsurlardan sadece biri haline gelir. Çift ve ilişkileri artık "kral"dır ve sadece bir çocuğa yer açabilirler.⁸⁴ Çocuğun önemine ilişkin bu motivasyon ortadan kalkmamıştır, ancak artık baskın olan da değildir. İkinci geçiş aşamasında ebeveynlik motivasyonu yetişkin bireyin kendini geliştirmesi, diğerleriyle rekabet eden bir yaşam tarzına ulaşmasıdır.⁸⁵ Bu durum çocukların artık ebeveynlerin boşanmasına engel olarak görülmediği gerçeğiyle de örneklendirilebilir.

Amerika ve Hollanda'da değerlerin değişimiyle ilgili yapılan araştırmalarda "Çocukları olsa bile, ebeveynler anlaşamıyorsa birlikte kalmamalıdır" şeklinde tutumları sorulduğunda katılımcılar 1960-1964 arasındaki süreçte %51 olumlu tutumlar ortaya koyarken 1985-1989 aralığında bu oran %82'ye çıkmıştır. "Çocuklar hala evdeyse boşanma kabul edilemez" ifadesine katılımları sorulduğunda ise 1965-69 yılları arasında %48 olumlu yaklaşımlar görülürken 1980-84 yılları arasında bu oran %6'ya düşmüştür. "Evlilikten önce cinsel ilişkiye girmek kesinlikle yanlış değildir" ifadesine 1965-69 arasında %24 olumlu, 1985-89 arasında bu oran %40'a çıkmıştır. "Evllenme niyeti varsa cinsel ilişkiye izin verilir" görüşüne ise 1965-69 arasında %21 olumlu yaklaşım varken bu oran 1980-84 arasında %72'ye çıkmıştır.⁸⁶ Aile, çocuk ve cinsel değerlere ilişkin bu veriler aslında ikinci demografik dönüşümün iddialarını doğrular niteliktedir. Çünkü evliliklerin devamını sağlayan ve yeni bir çocuk yapma imkanını ortaya çıkaran şey bir aile ortamıdır. Ancak bireylerin boşanmaya ilişkin görüşlerinde bireycilik ve kendini merkeze alan değerler önem kazanmış, çocuğa karşı özgeci değerler önemini kaybetmiştir. Bu süreç doğurganlığın azalısında çocukların ailenin devamını sağlayan merkezi önemini giderek kaybettiğini göstermektedir.

Evlilik tercihleri üzerine yapılan bir çalışmada⁸⁷ evlilik hazırlığı içinde olan ve evlendirme dairesine başvuran katılımcıların evlilik tanımlarına bakıldığında; %81'inin "eş, arkadaş, dost edinmek" ifadesini; %55,5'inin ise "beni sevecek eşimin olması ve sevgi, mutluluğu tatmak" şeklindedir. Katılımcıların evliliğin amacına yönelik cevaplarına bakıldığında "Çocuk doğurmak/çocuk sahibi olmak" seçeneği işaretleyenlerin oranı ise %14'tür. Geleneksel toplumlarda evliliğin amaçlarının ilk sıralarında yer alan çocuk sahibi olmak günümüzde etkisini kaybetmektedir. Eşlerin bireysel uyumları daha ön plana çıkmakta sağlık sektöründeki ilerlemelerin çocuk sahibi olmayı kolaylaştırması tercihlerin yönünü etkilemektedir. Sekülerleşme sürecine bağlı olarak kentleşme ve yükseköğrenim oranının artması, çocuğun ekonomik değerini azaltırken psikolojik değerini artırmıştır.⁸⁸

2004 yılında yapılan bir araştırmaya göre⁸⁹ katılımcıların ailedeki ideal çocuk sayısı için kızların %74,5'i, erkeklerin %60,7'si iki çocuk olması gerektiği yönünde düşüncelerini belirtmişlerdir. Bir çocuk diyenlerin oranı kızlarda %10,7 iken erkeklerde %9,8'dir. Kızların %11,7'si, erkeklerin %23,5'i üç çocuğun ideal olduğunu düşünmektedir. İdeal çocuk sayısını dört ve üzerini düşünenlerde kızların oranı %2,9 iken erkeklerde bu oran %4,9 olarak bulunmuştur. Aynı çalışmada kızların %61,7'si; erkeklerin %58,8'i "çocuğun cinsiyetinin" önemli olmadığını, ifade etmişlerdir.

⁸³ Philippe Ariès, "Two Successive Motivations for Declining Birth Rates in The West", *Population and Development Review* 6/4 (1980), 645-650.

⁸⁴ Ariès, "Two Successive Motivations for Declining Birth Rates in The West"; Zaidi - Morgan, "The Second Demographic Transition Theory: A Review and Appraisal", 476.

⁸⁵ Ron J. Lesthaeghe, "The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation", *Gender and Family Change in Industrialized Countries*, ed. Karen Oppenheim Mason - An-Magritt Jensen (Oxford University Press, 1995), 19.

⁸⁶ Lesthaeghe, "The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation", 26.

⁸⁷ Behice Ekşi, "Evliliğe Hazırlık Aşamasındaki Karı-Koca Adaylarının Evlilik ve Anne-Baba Olma Üzerine Düşünceleri", *Aile ve Toplum* 2/9 (2005).

⁸⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Çocuğun Değeri ve Aile Değişimi: Türkiye'den Otuz Yıllık Bir Portre", çev. Pelin Önder Erol, *Sosyoloji Dergisi* 35 (2017), 77.

⁸⁹ Aylanur Ataklı vd., "Bir Grup Üniversite Öğrencisinin 'Çağdaş Kadın' Üzerine Görüşleri", *Aile ve Toplum* 2/7 (2004), 43-56.

Çocukların aile içindeki yeri değerlendirilirken çiftlerin bir çocuk sahibi olmada oldukça istekli bir tavır sergilerken iki ve daha fazla çocuk sahibi olmada isteksiz oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü dünya genelinde çocuksuzlukta bir miktar artış olsa da bu durum genel doğurganlık düşüşünü açıklamada yetersiz kalmaktadır. Din ve doğurganlık niyeti ve ideallerini ele alan bir araştırmada⁹⁰ dindarlık ile ikinci veya üçüncü çocuk sahibi olma niyetleri arasındaki pozitif bir ilişki bulunmuştur.⁹¹ Çocuksuz kadınlar için beklenen çocuk sayısı, dindar grup için ortalama 2,05; dindar olmayan çocuksuz kadınların ise ortalama 1,85 çocuk beklediği bulunmuştur. İkinci çocuk isteyen dindar tek çocuklu annelerin oranı, dindar olmayan kadınların oranından ortalama %8 daha yüksektir. Dindarlık, ikinci çocuk sahibi olma niyetinde üçüncü çocuk sahibi olmaktan daha önemli görünmektedir. Dindar ve dindar olmayan kadınlar arasındaki çocuk sayısı farkı ortalama 0,22 çocuk olup, çocuk yapma niyetinin en yüksek olduğu ülkeler Yunanistan, İspanya, Avusturya ve Slovenya'dır.

Burada ayırt edici husus ailelerin genelinde çocuk yapma eğiliminin görüldüğü ancak sayısı noktasında sorunların yoğunlaştığıdır. Ekonomik bakımdan gelişen ülkelerde doğumların %75-90'ı birinci veya ikinci doğumdur. Bu yöndeki eğilimler halen devam etmektedir.⁹²

6.Çift Kariyerli Ailelerin Doğurganlığa Etkisi

Kadınların çalışma yaşamına girişlerinin arkasında ekonomik ve psikolojik faktörlerin daha baskın olduğu ifade edilmektedir. Ekonomik bağımsızlık kazanma isteği, aile bütçesine destek, statü düzeyini yükseltmek, kültür düzeyini artırmak, edindiği bilgi, beceri ve uzmanlığı değerlendirme fırsatını yakalamak gibi nedenler kadınların iş hayatında aktif rol almasını sağlamıştır.⁹³ Kadınların eğitim düzeylerinde görülen yükselişle ve artan kadın istihdamıyla profesyonel iş yaşamı ve aile hayatı iç içe geçmiştir. Bu durum kadınlar açısından bakıldığında aile içi hizmetlerin yerine getirilmesi ve iş-aile tercihi arasında bir denge sorunu olduğunu ortaya koymaktadır. Geleneksel aile yapısından farklı olarak çift kariyerli ailelerde kadınlar ev-iş arasında bir ikilem içerisinde kalmakta ve bu durum onların daha geç ebeveyn olmasına ya da doğurganlıklarında azalmalara yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerde azalan doğurganlık, çiftlerin daha küçük ailelere, çocuk başına daha fazla yatırıma ve çift kariyere yönelik tercihlerindeki değişikliklere dayandığı görülmüştür.⁹⁴

Geleneksel ailelerde ücretli işler erkekler tarafından yapılırken, evdeki ücretsiz işler, kadınlar ücretli çalışsalar bile büyük ölçüde kadınların alanıdır. 21. yüzyılın başlarında, ücretli iş ile ev işlerinin yerine getirilmesi noktasında aileler arasında hala farklılıklar bulunmaktadır. Günümüzün bazı ailelerinde –anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek ailelerde- bile cinsiyete özgü bir iş bölümüyle karşılaşmaktadır. Ancak, en azından gelişmiş toplumlarda hem kadınların hem de erkeklerin ücretli piyasa işi, ücretsiz ev işi ve aile bakımında yer alması artık çok daha yaygın hale gelmiştir.⁹⁵ Yapılan bir araştırmaya göre, çalışan kadınların ailelerinde ev işlerini yapma, çocuklarla ilgilenme gibi faaliyetlerde sorumluluk paylaşımı yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.⁹⁶

Kadının çalışmasına yönelik ülkemizde geçmişte var olan olumsuz algının kırıldığı yapılan birçok çalışmada ortaya konmuştur. Atalay ve arkadaşları,⁹⁷ İlkaracan,⁹⁸ araştırmalarında kadının çalışmasına yönelik algının değiştiğine ilişkin bulgular elde etmişlerdir. Kadınların çalışmasına ilişkin

⁹⁰ Philipov - Berghammer, "Religion and fertility ideals, intentions and behaviour: a comparative study of European countries", 288.

⁹¹ Hayford - Morgan, "Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions", 1168.

⁹² Morgan, "Is Low Fertility a Twenty-First-Century Demographic Crisis?"; Guest - Gunnar, "Demographic Transition", 625.

⁹³ Fatma Arpacı - Ali Fuat Ersoy, "Kadının Çalışmasının Ailenin Yaşam Kalitesine Etkisinin İncelenmesi", *Aile ve Toplum* 3/11 (2007), 42.

⁹⁴ Alicia Adsera, "Where Are the Babies? Labor Market Conditions and Fertility in Europe", *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie* 27/1 (2011), 1-32; Öz, "Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi", 815-818.

⁹⁵ Seltzer vd., "Explaining Family Change and Variation: Challenges for Family Demographers", 920.

⁹⁶ Arpacı - Ersoy, "Kadının Çalışmasının Ailenin Yaşam Kalitesine Etkisinin İncelenmesi", 42.

⁹⁷ Beşir Y. Atalay vd., *Türk Aile Yapısı Araştırması* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1992).

⁹⁸ İpek İlkaracan, "Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı", *Bilanço 98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 285-302.

erkeklerinin kanaatlerinin araştırıldığı bir çalışmada⁹⁹ kadınların çalışmasının ailede aksamalara neden olacağını ifade edenlerin oranı %40 iken katılımcıların büyük çoğunluğu buna katılmamaktadır. Bir diğer çalışmada¹⁰⁰ ise çalışan kadınların %44,4'ü aile bireylerine, %28,4'ü ise kendine yeterince zaman ayıramadığını belirtmiş; %27,2'si de çok yorulduğunu ve bunu eve yansıtmaktan kaynaklı zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Aydın'ın yaptığı çalışmada aile büyüklüğünün kadının çalışmasına etkide bulunduğu görülmüştür.¹⁰¹ Aile büyüklüğü arttıkça çalışan kadın sayısında azalma görülmüştür. Çalışan kadınların oranı aile büyüklüğü 2-3 arası olanlarda %67 iken aile büyüklüğü 5 ve üzeri olanlarda %4,5'e düşmektedir.

Ülkemizde olduğu gibi dünya genelinde nüfus artış hızının dramatik düşüşü gelecekle ilgili ciddi kaygıları da barındırmaktadır. BM 2024 Nüfus Projeksiyonları Özet Raporunda konuyla ilgili olarak şu tavsiye yer almaktadır: Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi, hızlı nüfus artışı veya azalışının önlenmesine yardımcı olur. Ayrımcılık ve yasal engeller, kadınların ve ergenlerin cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine erişimini kısıtlamaktadır. Yasal evlilik yaşının yükseltilmesi ve aile planlamasının birinci basamak sağlık hizmetlerine entegre edilmesi, kadınların eğitimini ve ekonomik katılımını artırabilir ve çocuk doğurma oranını azaltabilir. Nüfusun halihazırda zirve yaptığı veya önümüzdeki otuz yıl içinde zirve yapması muhtemel ülkelerde, ücretli ebeveyn izni ve esnek çalışma düzenlemeleri sağlayan, uygun fiyatlı ve yüksek kaliteli çocuk bakımını destekleyen, yaşlanan bir nüfus için kapsamlı bakım sağlayan ve ev sorumluluklarının erkekler ve kadınlar arasında eşit dağılımını teşvik eden politikalar, kadınların işgücüne katılımını artırabilir, aileleri destekleyebilir, çocuk doğurmayı teşvik edebilir ve ileri yaşlardaki erkekler ve kadınlar için ekonomik güvenliği artırabilir.

Çift kariyerli ailelerde yaşanan ve yaşanması muhtemel en önemli sorun çocukların bakımındır.¹⁰² Çift kariyerli ancak geleneksel cinsiyet rol dağılımına sahip ailelerde işler genelde kadının üzerinde kalmakta bu eşitsiz durum kadına ağır yükler yüklemektedir.¹⁰³ Ev içi rollerin dağılımının yapılması; kimin hangi işleri yapacağı konusunda fikir birliğine varılması gerekmektedir. Aileye ilişkin yasal düzenlemeler yapılırken çocuk bakımının, yetiştirmenin çok zahmetli, para, emek ve paylaşım gerektiren bir durum olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Bireylerin dindarlık durumlarına bağlı olarak doğurganlığa yaklaşımları değişmekte, daha dindar bireylerin doğurganlığa daha olumlu baktıkları söylenebilir. Doğurganlığın düşük olduğu ülkelerde aile yapısı atomize hale gelmekte ve yaşlı bakımı bir sorun olarak algılanmaktadır. Dininin toplumsal bağları güçlendirici etkisi aile yapısını sağlam kılmakta ve gelecek kaygısını da önleyici işlevler sergilemektedir.

İncelenen çalışmalarda ABD'de doğurganlık seviyelerinin Avrupa ülkelerine oranla daha yüksek seviyede olduğu; bu durumun da ülkelerin sekülerleşme düzeylerine bağlı olduğu ifade edilmiştir. Araştırmaların verileri, ülkelerin ulusal veri tabanlarından elde edildiği için daha ziyade Hıristiyan toplum yapısına dönük değerleri yansıtmaktadır. Bu veri tabanlarında yer alan; "vaftiz, kilise üyeliği, bağlılık, ayinlere katılma sıklığı" gibi değişkenlerle ilgili sorular Hıristiyan dinine yönelik olduğundan ülkede yaşayan diğer din mensuplarının durumunu karşılaştırma için elverişli veriler sunamamaktadır. Ayrıca, dindarlık çok boyutlu bir olgu olmasına karşın incelenen araştırmaların dindarlığın belli yönlerini dikkate aldığı görülmüştür. Bu nedenle diğer din mensuplarının doğurganlık değerlerine ve dindarlığın farklı alt değişkenlerine yoğunlaşan çalışmalara ihtiyaç vardır.

⁹⁹ Vildan Sökmen Kılınç, *Erkeklerin Kadınların Çalışmalarının Ev ve Aile Yaşamına Etkileri Konusunda Görüşleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ev İdaresi ve Aile Ekonomisi Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004).

¹⁰⁰ Arpacı - Ersoy, "Kadının Çalışmasının Ailenin Yaşam Kalitesine Etkisinin İncelenmesi", 45.

¹⁰¹ Ayfer Aydın, *Kadının Çalıştığı ve Çalışmadığı Ailelerin Ekonomik Faaliyetlerinin İncelenmesi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001), 25.

¹⁰² Mustafa Özdemir, *Çalışan Anne ve Çocuklarda Dinî Sosyalleşme* (Konya: Çimke Yayınevi, 2019), 63-69.

¹⁰³ Nedim Öz, *Çalışan Kadın ve Komşuluk İlişkileri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2025), 109-114.

Dünya genelinde düşük doğurganlık eğilimleri halen sürmekte, aile yapısı küçülmekte, buna bağlı olarak ailenin yeni tanımları yapılmaktadır. Aileye alternatif olarak gelişen aile dışı birlikteliklerin artışı, boşanmaların yaygınlaşmasına bağlı olarak tek ebeveynli ailelerin yaygınlaşması, eş cinsel birlikteliklere gösterilen toplumsal kabuldeki artış, çok yaygın olmasa da gönüllü çocuksuzluk eğilimleri gibi gelişmeler aile yapısını ve aileye bakışı değiştirmektedir. Kadınların eğitim düzeylerinde görülen yükselmelerle birlikte iş ve çalışma hayatına girmeleri ailelerin yapısal ve işlevsel dönüşümler geçirmesine yol açmıştır. Geleneksel yapıda var olan dikey hiyerarşik rol dağılımı, günümüzde rollerin paylaşıldığı eşit rol dağılımına dönüşmüştür. Bu dönüşümü sağlayamayan ailelerde sorunlar yaşanmaya devam etmektedir.

Bu çalışmanın sonucuna göre, modern dönemde artan bireycilik, eşitliğe ve özgürlüğe yapılan aşırı vurgu bireylerin hayattan ve kişiler arası ilişkilerden beklentilerinin farklılaşmasına yol açmıştır. Varoluşsal ihtiyaçlarını karşılayan birey, bu dönemde kendini gerçekleştirmeye daha çok yoğunlaşmıştır. Üst ebeveynler, akrabalar ve çocuklar gibi kompleks bir yapıya sahip olan aile ilişkileri, iki yetişkinin ilişkisi şekline dönüşmüştür. Bu durum ise bireylerin toplumsal bağlarının zayıflamasına, toplumdaki izole bir hayat sürmelerine, boşanma kararlarını almada aceleci davranmalarına neden olmaktadır. Ayrıca geleneksel yapıda var olan topluluk odaklı ve çocukları önceleyici "özgeci ebeveyn" yerine "bireysel tercihleri önceleyen ebeveyn" tipleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Araştırmada elde edilen verilere göre bireyler ilk evlilik kararlarını ertelemektedirler. Evliliğin ertelenmesi aynı zamanda çocuk doğurma zamanının da ertelenmesi anlamına gelmektedir. Özellikle kadınlarda doğurganlığın belli yaş aralığında verimli olması, çocuk yapma süresini de sınırlandırmaktadır. Diğer yandan doğurganlık hızının yüksek olduğu toplumlarda bundan en çok etkilenen kadın olmaktadır. Kadının sağlığı, eğitimi, iş hayatı, yeterlilikleri, kendini gerçekleştirmesi gibi hususların önemsenmediği, buna yönelik uygulamaların yeterli olmadığı görülmektedir. Dünyaya getirdikleri çocuklarına bakmakta zorlanan aileler iki ve daha fazla çocuk yapma konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Bu dönemde çocuğun ekonomik değeri azalmış, psikolojik değeri artmıştır.

Ülkelerin kendine özgü yapısal, kurumsal, ekonomik ve sosyo-kültürel şartları doğurganlığı etkiler. Grup normlarının güçlülüğü, sürekliliği ve etkisi bireylerin doğurganlık davranışını belirler. Kültürel ortam doğurganlık yönünde bir eğilim gösteriyorsa doğum sayılarının artması, tersi durumda azalması beklenir. Sekülerleşme süreciyle ilintili olarak sekülerleşmenin makro düzeyde vazgeçilmez, geri döndürülemez olduğu yönündeki iddialar demografik yapıyla ilişkilendirilerek düşük doğurganlığa ilişkin tavırlarda bir geriye dönüş olmayacağı şeklindeki kesin ifadeler, bilimsel yaklaşıma ters düşmektedir. İkinci demografik geçiş süreci, etkisini devam ettirmekle birlikte şartlar değiştiğinde insanların doğurganlık davranışlarında da değişimin gerçekleşeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sonuçlara bağlı olarak şu öneriler dikkate alınabilir:

-Ev işleri ve özellikle çocukların bakımı yeni dönemin zorlukları arasında yer almaktadır. Kadınların yaşadığı bu zorlukları gidermeye ve daha yaşanılabilir iş-aile hayatı için çalışma şartlarının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

-Çocuğun bakımından genelde anne sorumlu tutulduğu için çiftler çocuk yapmada isteksiz davranmaktadır. Erkeklerin de sürece dahil olabileceği "evde çalışma" gibi esnek çalışma sistemleri geliştirilebilir.

-Kadının yerinin evi olduğu anlayışı işe alım, işten çıkarma, ücret, mesai gibi konularda sürekli kadının aleyhine işleyen bir durumdur. İş kaybetme endişesinin daha az yaşanacağı çalışma sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

-Çocukların eğitim, sağlık gibi yetiştirilme maliyetlerinin artması ekonomik zorluk çeken ailelerin çocuğa bakışını etkilemektedir. Ailenin çocuk sayısına bağlı olarak devlet desteği artırılabilir.

Son olarak, söz konusu bu iyileştirmelerin hayata geçirilmesi sadece kadınların doğurganlıkları açısından değil güçlü bir ailenin tesis edilmesi yanında kadının sosyal, ekonomik ve siyasal alanda kendini daha iyi ifade edebilmesi açısından da bir kazanım olacaktır.

Kaynakça

- Adsera, Alicia. "Marital Fertility and Religion in Spain, 1985 and 1999". *Population Studies* 60/2 (2006), 205-221.
- Adsera, Alicia. "Where Are the Babies? Labor Market Conditions and Fertility in Europe". *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie* 27/1 (2011), 1-32.
- Akıncı, Ahmet. "Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü". *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 7-24.
- Ariès, Philippe. "Two Successive Motivations for Declining Birth Rates in The West". *Population and Development Review* 6/4 (1980), 645-650.
- Arpacı, Fatma - Ersoy, Ali Fuat. "Kadının Çalışmasının Ailenin Yaşam Kalitesine Etkisinin İncelenmesi". *Aile ve Toplum* 3/11 (2007), 41-51.
- Ataklı, Aylanur vd. "Bir Grup Üniversite Öğrencisinin 'Çağdaş Kadın' Üzerine Görüşleri". *Aile ve Toplum* 2/7 (2004), 43-56.
- Atalay, Beşir Y. vd. *Türk Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 1992.
- Aydiner, Ayfer. *Kadının Çalıştığı ve Çalışmadığı Ailelerin Ekonomik Faaliyetlerinin İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Baltacı, Ali. "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?" *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Bar-El, Ronen vd. "The Evolution of Secularization: Cultural Transmission, Religion and Fertility Theory, Simulations and Evidence". *Journal of Population Economics* 26/3 (2013), 1129-1170. <https://doi.org/10.1007/s00148-011-0401-9>
- Bayer, Ali. "Değişen Toplumsal Yapıda Aile". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2013), 101-130.
- Bayer, Ali. "Modernleşme Sürecinde Aile: Değişen Annelik ve Babalık". *Tevilat* 1/1 (Haziran 2020), 35-60.
- Bayer, Ali. *Sekülerleşme ve Din*. Ankara: İksad Yayınevi, 2022.
- Bellah, Robert N. "Civil Religion in America". *Daedalus* 134/4 (2005), 40-55.
- Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- Berger, Peter L vd. *Religious America, Secular Europe?: A Theme and Variations*. London: Routledge, 2008. <https://doi.org/10.4324/9781315244662>
- Bergson, Henri. *Ahlak ve Dinin İki Kaynağı*. çev. Mehmet Emin. İstanbul: Devlet Basımevi, 1933.
- Bianchi, Suzanne M. "A Demographic Perspective on Family Change". *Journal of Family Theory & Review* 6/1 (2014), 35-44. <https://doi.org/10.1111/jftr.12029>
- Bruce, Steve. *God is Dead, Secularization in the West*. Oxford: Blackwell Publishing, 2002.
- Campbell, Martha - Bedford, Kathleen. "The Theoretical and Political Framing of the Population Factor in Development". *Philosophical Transactions: Biological Sciences* 364/1532 (2009), 3101-3113.
- Chen, Nana vd. "Family Planning and Fertility Inequality: Evidence from the Abolition of China's One-Child Policy". *Asian Economic Journal* 38/1 (2024), 86-117. <https://doi.org/10.1111/asej.12319>
- Comte, Auguste. "Pozitif Felsefe Dersleri". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 2/19 (30 Haziran 1964), 213-258.
- Coşkun, Ali. "Din ve Kimlik". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2003), 5-23.
- Çelik, Celalettin. *Şehirleşme ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.

- Davie, Grace. "Believing Without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain". *Social Compass* 37/4 (1990), 455-459.
- Deniz, Şeyma Nur. *Hinduizm'de Evlilik Ritüeli*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Durkheim, Emile. *Toplumsal İşbölümü*. çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 2006.
- Ebu Davud, Süleymân b. el-Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Riyad: Dârü's-Selâm, 2009.
- Ekşi, Behice. "Evliliğe Hazırlık Aşamasındaki Karı-Koca Adaylarının Evlilik ve Anne-Baba Olma Üzerine Düşünceleri". *Aile ve Toplum* 2/9 (2005).
- Ertit, Volkan. *Sekülerleşme Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınevi, 2016.
- Frejka, Tomas - Westoff, Charles F. "Religion, Religiousness and Fertility in the US and in Europe". *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie* 24/1 (01 Mart 2008), 5-31. <https://doi.org/10.1007/s10680-007-9121-y>
- Fuller, Robert C. *Spiritual, But Not Religious: Understanding Unchurched America*. Oxford University Press, 2001. <https://doi.org/10.1093/0195146808.001.0001>
- Goldscheider, Calvin. *Population, Modernization, and Social Structure*. Boston: Brown and Company, 1971.
- Gökmen, Şahika - Eralp, Anıl. "Ortalama Evlilik Yaşının Yükselmesini Etkileyen Faktörler ve Cinsiyete Göre Farklılıklar". *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 7/2 (Temmuz 2020), 395-412. <https://doi.org/10.17541/optimum.698063>
- Guest, Avery M. - Gunnar, Almgren. "Demographic Transition". *Encyclopedia of Sociology*. ed. Edgar F. Borgatta - Rhonda J. V. Montgomery. 1/621-631. New York: Macmillan, 2000.
- Günay, Ünver. "Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/4 (1999), 91-117.
- Hayford, Sarah R. - Morgan, S. Philip. "Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions". *Social Forces* 86/3 (2008), 1163-1188.
- Heaton, Tim B. "Does Religion Influence Fertility in Developing Countries". *Population Research and Policy Review* 30/3 (2011), 449-465.
- Heaton, Tim B. "How Does Religion Influence Fertility?: The Case of Mormons". *Journal for the Scientific Study of Religion* 25/2 (1986), 248-258. <https://doi.org/10.2307/1385480>
- Hervieu-leger, Danièle. "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler". çev. Halil Aydınalp. *Dini Araştırmalar* 7/21 (Haziran 2005), 307-318.
- Iannaccone, Laurence R. "Introduction to the Economics of Religion". *Journal of Economic Literature* 36/3 (1998), 1465-1495.
- Işık, Esra. "Evliliğin Toplumsal Boyutu ve Homogami Evlilik". *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler*. ed. İpar, M. S. 95-109, 2023. <tps://doi.org/10.58830/ozgur.pub309>
- İlkkaracan, İpek. "Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı". *Bilanço 98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu. 285-302. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. "Çocuğun Değeri ve Aile Değişimi: Türkiye'den Otuz Yıllık Bir Portre". çev. Pelin Önder Erol. *Sosyoloji Dergisi* 35 (2017), 77-101.
- Keskin, Enes Battal. *Kentleşme Sürecinde Ailenin Değişimi: Bursa'da Bir Alan Araştırması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Kirk, Duedly. "Demographic Transition Theory". *Population Studies* 50/3 (1996), 361-387. <https://doi.org/10.1080/0032472031000149536>
- Kirman, M. Ali. "Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19 (Ocak 2005), 147-161. <https://doi.org/10.17120/omuifd.47549>

- Kirman, M. Ali. "Modernleşme Sürecinde Nikâhın Kutsallığı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme". ed. Dumlu, Ömer. 627-645. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 2012.
- Kolk, Martin - Saarela, Jan. "Religion and Fertility: A Longitudinal Register Study Examining Differences by Sex, Parity, Partner's Religion, and Religious Conversion in Finland". *European Journal of Population* 40/9 (2024), 1-25. <https://doi.org/10.1007/s10680-023-09693-0>
- Lesthaeghe, Ron J. "The Second Demographic Transition: A Concise Overview of Its Development". *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111/51 (2014), 18112-18115. <https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111>
- Lesthaeghe, Ron J. "The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation". *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. ed. Karen Oppenheim Mason - An-Magritt Jensen. 0. Oxford University Press, 1995. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198289708.003.0002>
- Luckmann, Thomas. *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Mahoney, Annette. "Religion in Families, 1999-2009: A Relational Spirituality Framework". *Journal of Marriage and Family* 72/4 (2010), 805-827.
- McClendon, David. "Religion, Marriage Markets, and Assortative Mating in the United States". *Journal of Marriage and Family* 78/5 (2016), 1399-1421. <https://doi.org/doi:10.1111/jomf.12353>.
- McClendon, David. "Religion, Marriage Markets, and Assortative Mating in the United States". *Journal of Marriage and Family* 78/5 (2016), 1399-1421.
- McQuillan, Kevin. "When Does Religion Influence Fertility?" *Population and Development Review* 30/1 (2004), 25-56.
- Morgan, Philipp. "Is Low Fertility a Twenty-First-Century Demographic Crisis?" *Demography* 40/4 (2003), 589-603.
- Neuman, Shoshana. "Is Fertility Indeed Related to Religiosity? A Note on: 'Marital Fertility and Religion in Spain, 1985 and 1999', 'Population Studies' 60(2): 205-221 by Alicia Adsera". *Population Studies* 61/2 (2007), 219-224.
- Öz, Nedim. *Ailenin Çözülmesi Süreci Olarak Boşanma Olgusu ve Din*. Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 2019.
- Öz, Nedim. *Çalışan Kadın ve Komşuluk İlişkileri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2025.
- Öz, Nedim. "Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2019), 795-835.
- Özdemir, Mustafa. *Çalışan Anne ve Çocuklarda Dinî Sosyalleşme*. Konya: Çimke Yayınevi, 2019.
- Philipov, Dimiter - Berghammer, Caroline. "Religion and fertility ideals, intentions and behaviour: a comparative study of European countries". *Vienna Yearbook of Population Research* 5 (2007), 271-305.
- Sardon, Jean-Paul - Robertson, Glenn D. "Recent Demographic Trends in the Developed Countries". *Population (English Edition, 2002-)* 59/2 (2004), 263-314. <https://doi.org/10.2307/3654905>
- Seltzer, Judith A. vd. "Explaining Family Change and Variation: Challenges for Family Demographers". *Journal of Marriage and the Family* 67/4 (2005), 908-925. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2005.00183.x>.
- Silverstein, Merril vd. "Did Gender Egalitarianism Weaken Religiosity in Baby Boom Women? A Developmental-Historical Approach". *Sociology of Religion: A Quarterly Review* 85/3 (2023), 274-297. <https://doi.org/10.1093/socrel/srad032>
- Sökmen Kılınç, Vildan. *Erkeklerin Kadınların Çalışmalarının Ev ve Aile Yaşamına Etkileri Konusunda Görüşleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ev İdaresi ve Aile Ekonomisi Programı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Stark, Rodney - Bainbridge, William S. *A Theory of Religion*. New York: Peter Lang, 1987.

- Şeker, Cihat. “Yahudilikte Evlilik ve Cinsellik Anlayışı / Ahlakı”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 0/44 (Aralık 2015), 247-271. <https://doi.org/10.29288/ilted.308482>
- TAYA, 2006. *Türkiye Aile Yapısı Araştırması TAYA 2006*. thk. Mustafa Turgut. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2010.
- Tönnies, Ferdinand. *Community and Civil Society (Gemeinschaft und Gesellschaft)*. ed. Jose Harris. çev. Jose Harris - Margaret Hollis. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- TUİK. *İstatistiklerle Gençlik, 2024*. Haber Bülteni. TUİK, 2024. TUİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2024-54077>
- Ünal, Asife. “Hıristiyanlıkta Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri”. ed. Dumlu, Ömer. 279-307. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 2012.
- Voas, David - Doebler, Stefanie. “Secularization in Europe: Religious Change between and within Birth Cohorts”. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 4/1 (2011), 39-62.
- Wentworth, William M. “A Dialectical Conception of Religion and Religious Movements in Modern Society”. *Secularization And Fundamentalism Reconsidered, Religion and the Political Order*. ed. Jeffrey K. Hadden - Anson Shupe. Volume III/45-63. New York: Paragon House, 1989.
- Wilson, Bryan R. *Religion in Sociological Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 1982.
- Wilson, Bryan R. “Sekülerleşme”. çev. Ali Bayer. *Sekülerleşme, Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. ed. M. Ali Kirman - İhsan Çapçioğlu. 9-24. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Zaidi, Batool - Morgan, S Philip. “The Second Demographic Transition Theory: A Review and Appraisal”. *Annual Review of Sociology* 43 (2017), 473-492. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442>
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım., 2003.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2009.
- World Value Survey* 7. thk. Christian Haerpfer vd. World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile Version 6.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: World Values Survey Association, 2022. 10.14281/18241.24